

УДК 342.7

І.М. ГРИЩЕНКО,
*викладач кафедри права
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ІНСТИТУТИ ДИФАМАЦІЇ ТА ОЦІНОЧНИХ СУДЖЕНЬ І УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

У статті розглядаються певні особливості, такі як інститути дифамації та оціночних суджень, які застосовуються при розгляді судових справ про захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи. Дається визначення поняттям «дифамація» і «оціночні судження» та проводиться аналіз щодо застосування цих понять та процедур у національному законодавстві України.

Ключові слова: дифамація, оціночні судження, законодавство, захист честі, гідності, ділової репутації, фізична особа.

Розуміння суті дифамації для національної судової практики є вкрай важливим з огляду на необхідність правильно розуміти та застосовувати правові позиції Європейського суду, оскільки його юрисдикція поширюється на звернення громадян України, пов'язані з дифамацією у ЗМІ, особливо у частині обмежень свободи масової інформації [10, с. 64].

Загальновідомим є той факт, що, вступивши 9 листопада 1995 р. до Ради Європи і ратифікувавши Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 № 475/97–ВР Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна визнала її чинність у національній правовій системі та обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. З цього часу для громадян України та інших осіб відкрито доступ до європейської системи захисту прав і свобод [10, с. 62].

Зазначені вище події поклали на Україну певні міжнародно-правові зобов'язання, у тому числі й ті, що пов'язані з реалізацією положень ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо свободи вираження поглядів як однієї з основних засад демократичного суспільства, однієї з основоположних умов для прогресу та розвитку кожної людини [10, с. 62].

Ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що кожна людина має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави та незалежно від кордонів. Разом з тим у ч. 2 цієї статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками й відповідальністю, може бути предметом таких формальностей, умов, обмежень або санкцій, що встановлені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою

запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [10, с. 62].

Європейський суд і Європейська комісія з прав людини створили значну кількість прецедентів щодо застосування цієї статті, в яких використовується поняття «дифамація». У зв'язку з цим останнім часом у багатьох публікаціях вітчизняних юридичних видань з'явився термін «дифамація», під яким фактично давався коментар національного законодавства щодо захисту честі, гідності та ділової репутації [10, с. 62].

Дифамація – це загальноприйнятий у більшості країн світу юридичний термін, під яким розуміють правопорушення у вигляді поширення, вимовлення слів чи публікації відомостей, що не відповідають дійсності, які порочать честь, гідність та ділову репутацію потерпілого [10, с. 62].

Цей термін має латинське походження «diffamo» – порочу, ганьблю. Дифамація – це поширення відомостей, які порочать, ганьблять особу: як тих, що не відповідають дійсності, так і тих, що відповідають дійсності; як тих, що виражені в прийнятній формі, так і тих, що виражені в неприйнятній формі (образі); як тих, що поширені ненавмисно або особою, яка не знала, що поширює неправдиві відомості, так і тих, що ненавмисно поширюються із задалегідь неправдивим змістом (наклеп) [7, с. 49].

Норми дифамаційного права є у багатьох країнах як континентальної так і загальної системи права. Так, у Франції захист честі, гідності та репутації регулюється Актом про друк 1881 р., в якому закріплено правила відповідальності за дифамацію у двох формах: наклепу та образи. У Великій Британії діє Закон про дифамацію 1996 р. Але найбільш досконало захист честі, гідності та ділової репутації врегульовано в США, де існують цілі галузі права: дифамаційне право та дифамаційний процес [10, с. 63]. Попри те, що закони про дифамацію мають легітимну мету – захистити честь, гідність та ділову репутацію, насправді вони часто недоцільно й неправдиво обмежують свободу вираження переконань. Здебільшого ж проблема полягає в занадто широкому застосуванні таких законів, у відсутності належних заходів захисту відповідача. Деякі закони про дифамацію очевидно заважають суспільному обговоренню діяльності державних інститутів, забороняючи критику на адресу глави держави, наругу над національним прапором чи іншими символами або ж передбачаючи особливі санкції в разі, коли зазначене стає об'єктом дифамації [10, с. 64].

Якщо країни континентальної системи права більш схильні до кримінального переслідування за дифамацію, то англосаксонське право вирішує ці питання, як правило, у порядку цивільного судочинства. Однак останнім часом як у континентальній Європі, так і в країнах загального права як стійка тенденція відзначається фактичне припинення застосування кримінального покарання за дифамацію. За подібні делікти застосовується в основному цивільно-правова відповідальність. Наприклад, в Україні декриміналізовані такі склади злочинів, як образа і наклеп. На це значною мірою вплинули позиції Європейського суду з прав людини щодо застосування та тлумачення ст. 8, 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і прецеденти Верховного суду США щодо свободи вираження поглядів [10, с. 63].

У національній судовій практиці, яка тривалий час використовувала відому ст. 7 Цивільного кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 р., завжди найбільш складним був вибір між правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів і переконань, з одного боку, та правом на повагу людської гідності, конституційними гарантіями і невтручанням в особисте і сімейне життя, конституційною заборороною на операції з конфіденційною інформацією про особу, з іншого боку. І не завжди пріоритет надавався першому, не завжди суди знаходили правильний шлях вирішення цієї колізії [10, с. 63]. Ч. 1 ст. 277 Цивільного кодексу України передбачає спростування недостовірної інформації. У ній, зокрема, зазначається, що фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено у друкованих чи інших засобах масової інформації, має право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж засобі масової інформації в порядку, встановленому законом [3].

Таким чином, інститут захисту честі, гідності та ділової репутації у національному законодавстві, на перший погляд, схожий з інститутом дифамації, однак в ньому цей термін не використовується і раніше ніколи не використовувався. У той же час у дифамаційному праві цивільно-правовий судовий захист зазначених нематеріальних благ можливий лише за умови одночасного захисту права на свободу слова і масової інформації. Тобто значення будь-якого дифамаційного спору полягає у вирішенні колізії між правом на захист честі, гідності та ділової репутації, з одного боку, і правом на свободу слова і масової інформації – з іншого. Правильне вирішення зазначеного спору є дуже важливим, враховуючи, що на основі регулятивних та охоронних норм дифамаційного права створюються і оформлюються відносини між особою і засобами масової інформації [10, с. 64].

Враховуючи викладене вище, слід дійти висновку, що інститут дифамації значно ширший і багатогранніший за межі захисту честі, гідності та ділової репутації, передбачених національним законодавством. Так, відповідно до ст. 297, 299 Цивільного кодексу України фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її честі, гідності та ділової репутації [3]. У цьому контексті зазначено особисті немайнові права, які найбільш часто можуть порушуватися шляхом поширення про особу недостовірної інформації. У цьому випадку захист порушених прав регулюється ст. 277 Цивільного кодексу України, згідно з якою суд повинен з'ясувати: 1) чи стосується інформація певної особи; 2) чи викладена вона недостовірно; 3) чи порушує вона честь, гідність та ділову репутацію [6, п. 15].

Однак зміст інституту дифамації в тому, що цивільно-правовий захист зазначених нематеріальних благ допустимий лише при дотриманні закріпленого в ст. 34 Конституції України свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань. Саме правильне розуміння судовою практикою суті дифамації дасть змогу провести межу між цивільно-правовим дифамаційним деліктом у вигляді поширення у ЗМІ відомостей фактичного характеру, які не відповідають дійсності та порочать особу, та ідеями, думками, поглядами, поширеними в ЗМІ в порядку реалізації конституційного права на свободу думки і слова [10, с. 64].

З огляду на висловлене, дифамація й є тим правовим інститутом, через який у цивільному праві досягається баланс і реалізується зазначений вище конфлікт між конституційним правом на спростування недостовірної інформації, тобто на судовий захист честі, гідності та ділової репутації, з одного боку, а з іншого – конституційне право на свободу думки і слова, свободу масової інформації [10, с. 64–65].

В юридичній літературі зазначається, що доцільно доповнити в національному законодавстві цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації у разі поширення про особу інформації, яка хоч і відповідає дійсності, однак принижує (порочить) ці немайнові блага, під яким розуміється захист від дифамації. Так, на думку деяких вчених, основоположною для започаткування захисту особистих немайнових прав від дифамації у Цивільному кодексі України може стати ч. 4 ст. 301, яка передбачає, що обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду [10, с. 65].

Це не повною мірою відповідатиме загальноприйнятому розумінню дифамації, під яким вважається поширення саме неправдивих і таких, що ганьблять особу, і лише фактичних відомостей (інформації). Як ст. 7 Цивільного кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки 1963 року, так і ст. 277 Цивільного кодексу України, вказує саме на те, що спростуванню підлягають поширені про особу відомості (інформація), які порочать честь, гідність та ділову репутацію та не відповідають дійсності (за Цивільним кодексом України є недостовірними) [10, с. 65].

Таким чином, у країнах загального права до дифамаційних відносять відомості, які є одночасно неправдивими і такими, що порочать особу. Так, американський юрист – спеціаліст з дифамаційного права Р. Вандерет зазначав: «Дифамація – це ствердження, яке є неправдивим і не захищене привілеями, порочить репутацію людини, спонукаючи інших людей обговорювати чи ненавидіти її або завдає шкоди бізнесу цієї людини» [10, с. 65].

Твердження про який-небудь факт є дифамацією лише за умови, якщо воно: неправдиве, оперує фактичними даними, шкідливе, завдає шкоди репутації конкретної особи, а це означає, що заперечуване твердження було прочитане, почуте або побачене іншими особами [10, с. 65].

Тому слід зазначити, що недостовірність (неправдивість) поширеної інформації з одначасним висновком про те, що вона порочить особу, і є невід'ємними складовими відповідальності за дифамацію. Інакше, якщо поширена інформація не порочить особу, хоч і не відповідає дійсності, не буде складу дифамаційного делікту [10, с. 65].

У Рішенні Європейського суду в справі «Українська прес-група» проти України» від 18.05.2004 року зазначено, що українське право щодо дифамації на цей момент не розрізняє оціночних суджень і констатації факту (п. 59). При цьому за основу для такого висновку у своєму Рішенні Суд, зокрема, взяв звіти Державного департаменту США щодо свободи вираження думки в Україні (2003 р.), рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі» (2003 р.), резолюцію Європарламенту щодо України (2004 р.), Комітету міністрів Ради Європи «Дотримання зобов'язань та обов'язків: ситуація в Україні» (2004 р.) та інші, а також відповідним чином проаналізувавши національне законодавство та справу в цілому [2].

Здавалося б, що ці питання судової практики повинні бути вирішені завдяки ст. 30 Закону України «Про інформацію», в якій зазначається, що оціночними судженнями, за винятком клевети, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовностилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень [4].

Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. У такому разі, якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду [4, ст. 30].

Тобто на законодавчому рівні дано чітке розуміння того, що ототожнювати відомості про факти і оціночні судження неможливо. Але ж судова практика зіштовхнулася з питаннями правильного розмежування оціночних суджень та стверджень про факти, і в юридичній літературі наведено певні критерії такого розмежування [10, с. 66]. Словники зазначають, що судженням є «формування думок, оцінок або висновків». При формулюванні суджень найчастіше звертаються до таких раціональних критеріїв: стандарти; закони, підзаконні акти, правила, регламенти, канони, укази, настанови та інструкції; приписи, вимоги, умови та обмеження; конвенції, домовленості щодо уніфікації та підсумкові узагальнення; принципи, припущення, передумови, визначення; ідеали, цілі, наміри, завдання; результати тестування, експериментальні дані; методи, процедури, лінії поведінки [9].

У Рішенні Європейського суду в справі «Лінгенс проти Австрії» за 1986 р. закладені всі основні правові позиції і прецеденти з цього питання. Вони такі:

– свобода вираження поглядів становить одну з підвалин демократичного суспільства, причому здійснення цієї свободи можливе у формах і за змістом, які не є нейтральними, а такими, що викликають почуття образи, обурення чи неспокою (такими є вимоги плюралізму);

– свобода преси є добрим знаряддям для формування громадської думки про поведінку та ідеї керівників. У зв'язку з цим межа допустимої критики є значно ширшою, коли йдеться про політичного діяча, аніж коли це стосується пересічної особи. Політичні діячі неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення своїх слів та вчинків і мають усвідомлювати це;

– необхідно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень – ні [1].

Перш за все, закон встановлює вимогу, що оціночні судження не повинні містити фактичних даних. Самі по собі судження є результатом психічної діяльності людини і виражають ставлення особисто автора до певної події. Посилання, що судження не повинно містити

фактичних даних, обумовлює те, що особа, яка є споживачем інформації, повинна вирізнити, що висловлене є саме оціночним судженням, а не подією, фактом, що мали місце, і зробити правильний та адекватний висновок. Законодавство забороняє поширювати недостовірну інформацію, і кожна особа вправі розраховувати на те, що інформація, яка доводиться до її відома, є правдивою [8].

Отже, оціночне судження є висновком, отриманим в результаті інтелектуальної (логічної) обробки і узагальнення конкретною людиною фактів, оцінок інших людей, інформації довідкового характеру та причинно-наслідкових зв'язків між зазначеними джерелами інформації. І тому будь-яким шляхом неможливо оцінити правдивість чи правильність цього висновку [11, с. 9].

Форма оціночних суджень є різноманітною. Найбільш екзотично оцінки проявляються у формі художніх творів: пародійних п'єс, віршів, байок, малюнків, карикатур, фотомонтажів тощо. Для підсилення художнього ефекту автором часто застосовуються жорсткі та неприємні для об'єкта публікації епітети, які також є своєрідними художніми оцінками. Однак форма подання оцінки, висловлення, якщо вона є пристойною і не зачіпає суспільну мораль, не є і не може бути підставою для цивільно-правової відповідальності, оскільки це порушило б свободу творчості, передбачену ст. 54 Конституції України [11, с. 12].

Законом України «Про інформацію» передбачено, що оціночними судженнями є висловлювання, які не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема вживання гіпербол, алегорій, сатири [4, ст. 30]. Сам по собі сатиричний коментар певної події є особистим ставленням особи до обставин у літературній обробці, що не змінює природи висловленого, а саме того, що це особисте ставлення особи до події. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини не містить таких положень, але в цьому випадку наш законодавець вчинив мудро, включивши ці застереження, оскільки вони сприятимуть правильному розумінню суті оціночних суджень і сприятимуть правильному вирішенню справ [8].

Крім того, як українські суди, так і Європейський суд з прав людини, підкреслюють, що оціночні судження можуть мати не тільки позитивне забарвлення, але можуть бути і такими, що негативно сприймаються особою [8]. Так, зокрема у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 4 від 31 березня 1995 року зазначено, що критична оцінка певних фактів і недоликів, думки та судження, критичні рецензії творів не можуть бути підставою для задоволення вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [5]. Однак, якщо при цьому допускаються образа чи порушення інших захищених законом прав особи (розголошення без її згоди конфіденційної інформації, втручання у приватне життя тощо), то це може тягти за собою відшкодування моральної шкоди [5].

Список використаних джерел

1. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа Лінгенса (12/1984/84/131) від 08.07.1986 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_066
2. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа «Українська Прес – Група» проти України» (заява № 72713/01) від 29.03.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/-doc/?uid=1079.5300.0>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: за станом на 19.01.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII: за станом на 10.08.2012 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.05.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: за станом на 27.02.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-v0004700-95>
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-v_001700-09

7. Галаджун З.В. Дифамація в сучасній українській науковій думці / З.В. Галаджун // Світ соціальних комунікацій. – 2012. – № 7. – С. 49–52.

8. Диба І. Як «розпізнати» оціночне судження / І. Диба // Юридичний вісник України. – 2005. – № 24 (520) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.lidasoft.com.ua/index.php?option=com_lica&href=0&view=text&base=1&id=248497&menu=363509

9. Коташевська Т. Оціночні судження на телебаченні [Електронний ресурс] / Т. Коташевська. – Режим доступу: <http://old.telekritika.ua/media-rinok/regulyuvannya/yuridichnasoresultaciya/2008-08-04/39825>

10. Луспеник Д.Д. Інститут дифамації і українське законодавство щодо захисту честі, гідності та ділової репутації / Д.Д. Луспеник // Право України. – 2006. – № 2. – С. 62–65.

11. Полудьоний М. Позови про захист честі й гідності в контексті юриспруденції Європейського суду з прав людини / М. Полудьоний // Свобода висловлювань і приватність. – 2007. – № 1. – С. 9–19.

В статье рассматриваются определенные особенности, такие как институты диффамации и оценочных суждений, которые применяются при рассмотрении судебных дел о защите чести, достоинства и деловой репутации физического лица. Приводится определение понятий «диффамация» и «оценочные суждения», а также проводится анализ относительно применения этих понятий и процедур в национальном законодательстве Украины.

Ключевые слова: диффамация, оценочные суждения, законодательство, защита чести, достоинства, деловой репутации, физическое лицо.

The article discusses some features, such as defamation and institutions value judgments that are applied in court cases on protection of honour, dignity and goodwill of an individual. Provides definitions of «defamation» and «value judgments», as well as an analysis on the application of these concepts and procedures in the national legislation of Ukraine.

Key words: defamation, value judgments, legislation, protection of honour, dignity, goodwill, an individual.

Одержано 3.03.2015.